

בן סלוא, מראשי שבט שמעון, הביא אל המחנה אישה מדיינית והתייחד איתה בראש חוצות. פינחס נטל את היוזמה. אולי הרגיש שמשה דוד אביו חסר אונים: שהוא חושש שמא אם יאמר משהו יסכרו את פיו בטענה שהוא עצמו נשוי לאישה מדיינית. הוא דקר את זמרי ואת בת זוגו המדיינית למוות. בכך שם קץ להפקרות, וגם למגפה שהספיקה להמית עשרים וארבעה אלף איש.

סיפורו של אליהו מתחיל בעליית אחאב לשלטון בממלכת ישראל. המלך נשא לאישה את איזבל, בתו של מלך צידון, ובהשפעתה העלה את מפלס פולחן הבעל בישראל לגבהים שלא נודעו עד אז, בהקימו בשומרון מזבח לבעל ואשרה. איזבל רקמה בינתיים תוכנית להריגת נביאי ה'. אליהו נשבע בשם ה' שבעונש על כך לא יהיו טל ומטר עד שהוא עצמו יאמר אחרת. בהמשך, בעימות עם אחאב, דרכן אותו אליהו לאסוף ארבע מאות וחמישים נביאי בעל למבחן פומבי בהר הכרמל. שם הציג את האתגר: יעמידו מזבח ועצים, וכל צד ישים עליו פר ויקרא לאלוהיו שישלח אש משמיים. מי שקריאתו תיענה – אלוהיו אמת.

נביאי הבעל הסכימו ועשו כן, ודבר לא קרה. במפגן נדיר של הומור לעגני אמר להם אליהו להגביר את קולם. אולי, אמר, הבעל עסוק עכשיו. אולי הוא נמצא בדיונים, או בנסיעות, אישיות חשובה שכמותו, ואולי הוא דווקא ישן שנת צהריים. כאחוזי אמוק צעקו נביאי השקר לאלוהיהם, וכמנהגם דקרו את עצמם והקיזו את דמם, ללא הועיל. ואז הכין אליהו את הפר שלו, והורה לנוכחים לשפוך מים על העולה ועל העצים, פעם ופעמיים ושלוש, כדי להקשות על ההצתה אפילו יותר. עתה קרא לה'. האש ירדה מהשמיים ואכלה את העולה ואפילו את המים שבתעלה ליחכה. העם הנדהם קרא בהתלהבות "ה' הוא הָאֱלֹהִים, ה' הוא הָאֱלֹהִים" – המילים שאנו אומרים כיום בשיאה של תפילת

הקנאי

פינחס מעשיר את הגלריה הישראלית בטיפוס חדש: הקנאי. "פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן הָשִׁיב אֶת חֲמַתִּי מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאוֹ אֶת קִנְאָתִי בְּתוֹכָם וְלֹא כָלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאָתִי" (במדבר כה, יא). יש לפינחס במקרא ממשך אחד בלבד, מאות שנים אחריו: אליהו הנביא. פינחס ואליהו הם היחידים המתוארים בתנ"ך כקנאים. אליהו אומר לה' בהר חורב, "קנא קנאתי לָהּ אֱלֹהֵי צִבְאוֹת" (מלכים-א' יט, יד).

מסורת המדרש הדגישה עוד את הקרבה ביניהם, ואף ראתה בהם אחד: "פינחס הוא אליהו".¹ תרגום יונתן אומר שה' הבטיח לפינחס שיעשה "מלאך קיים ויחי לעלמא למבשרא גאולתא בסוף יומיא".² מלאך שיחיה לעולם ויבשר את הגאולה באחרית הימים, תפקיד שפסוקי הסיום המפורסמים של ספר מלאכי מועידים לאלהו. מרתק לראות כיצד התמודדה היהדות – הן במקרא, הן לאחריו – עם הרעיון הקנאי. הבה ניזכר תחילה בשני ההקשרים – של קנאות פינחס ושל קנאות אליהו.

בלעם, שכשל במשימה לקלל את עם ישראל, הצליח במזימה חדשה. הוא שכנע נשים מואביות לפתות גברים מבני ישראל ואז להדיחם לעבודת אלילים. הקב"ה הגיב בחרון-אף והחל לנגוף בבני ישראל, אך כמו להכעיסו אפילו יותר קם זמרי

נעילה. הוא אף הרג את נביאי השקר של הבעל. אמת ה' נגלתה לעין כול.

אין ספק: פינחס ואלהיו היו גיבורים דתיים. הם קפצו נחשונים למים הגועשים בשעה שהעם היה נתון במשבר דתי ולאומי ועורר את חרוננו של ה'. הם קמו ועשו בשעה שכל השאר, במקרה הטוב, עמדו מנגד. הם סיכנו בכך את חייהם. בשני המקרים, ההמון היה רחוק כחוט השערה מהתנפלות אלימה עליהם. אחרי המבחן בכרמל הודיעה איזבל לאלהיו שהיא מתכננת להרגו. שני האישים פעלו למען ה' ולטובתו הדתית של העם. והקב"ה עצמו מכונה "אל קנא" פעמים רבות בתורה.

ובכל זאת, היחס לקנאותן של שתי הדמויות הללו מסווג מאוד, בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה כאחד. ה' נותן לפינחס "אֶת בְּרִיתִי שְׁלוֹם", כלומר מבטיח שפינחס לא יצטרך עוד לעולם לפעול כקנאי. שפיכות דמים אינה עולה בקנה אחד עם עבודה במקדש (משום כך נאסר על דוד המלך לבנות את המקדש; ראו דברי הימים-א' כב, ח; כח, ג). אשר לאלהיו, הוא ספג נזיפה מפי ה' באחת הסצנות המרשימות ביותר בתנ"ך (מלכים-א' יט). בעומדו בחורב, לאחר שאמר לה' שקינא לו, העביר ה' על פניו רוח סערה מפרקת הרים, רעש אדמה ואש, אך ה' לא היה אף לא באחד מהם. ה' היה במה שבא אחריהם: "קוֹל דְּמָמָה דָּקָה". ה' שאל אז בשנית, "מָה לָּךְ פֶּה אֲלִיָּהוּ?", ואלהיו חזר אף הוא על תשובתו הקודמת: "קָנָא קָנָאתִי לַה' אֱלֹהֵי צִבְאוֹת...".³ ושם ופירט את חטאי בני ישראל באותן מילים ממש שאמר קודם לכן. הוא לא הבין את מה שה' ביקש לומר לו: שמקומו לא בעימות האלים אלא בנועם ובמילה המדוברת הרכה. ואכן, בו במקום, ה' ציווה אותו למנות את אלישע לנביא תחתיו.

ה' מוכיח אפוא, ברמיזה עדינה, הן את פינחס הן את אלהיו

ההלכה מטילה מגבלות חמורות על שחזור התקדים של פינחס. אף על פי שפינחס נהג כדין, חז"ל אומרים שאילו קם עליו זמרי והרגו היה זכאי שכן היה פועל מתוך הגנה עצמית. ועוד: אילו היה פינחס מחכה עוד רגע נוסף, ודוקר את זמרי לאחר מעשה ולא בשעת מעשה, היה נחשב לרוצח. ואף זאת: לו נועץ פינחס בבית דין אם לדקור את זמרי היה נענה בשלילה. זוהי דוגמה נדירה לכלל "הלכה ואין מורין כן".⁴

מה פשר הדו־ערכיות המוסרית הזו? התשובה הפשוטה ביותר היא שהקנאי אינו פועל בתוך הפרמטרים הרגילים של החוק. זמרי אולי ביצע עבירה שעונשה מוות, אבל פינחס הוציא את העונש הזה לפועל בלי משפט. אלהיו פעל ברוח הציווי להסיר עבודה זרה מישראל, אבל הוא עשה מעשה שברך כלל אסור על פי התורה - הקרבת קורבן מחוץ למקדש. יש בהלכה נסיבות מקילות שבהן המלך או בית הדין רשאים להעניש בלי משפט כדי לשמור על הסדר החברתי.⁵ אבל פינחס לא היה מלך ולא שליח בית דין. הוא פעל ביוזמתו ועשה דין לעצמו. יש מקרים שיוזמה פרטית כזאת מוצדקת בהם, מקרים שבהם תוצאתו של שִׁבְוֹאל-תעשה תהיה הרת אסון. אבל בדרך כלל אין היתר לעשות זאת, משום שהתוצאה תהיה הפקרות ואלמוות בהיקף רחב.

ברובד עמוק יותר, הקנאי מעמיד למעשה את עצמו במקומו של אלוהים. על פי רש"י, המילים שאמר ה' על פינחס, "בְּקָנָא אֶת קָנָאתִי", משמען "בנוקמו את נקמתי, בקצפו את הקצף שהיה לי לקצוף".⁶ אנחנו מצווים "לִלְכֹת בְּדַרְכֵי" של ה' (דברים ח, ו) ולאמץ את מידותיו: "מה הוא נקרא חנון, אף אתה היה חנון;

מה הוא נקרא רחום, אף אתה היה רחום; מה הוא נקרא קדוש, אף אתה היה קדוש".⁷ אולם אין הדבר כן באשר לעונשין ולנקם. ה' יודע כול ואינו זקוק למשפט, אך לא כן אנו בני האדם. יש צורות של צדק שהן נחלת הקב"ה בלבד, לא נחלתנו.

הקנאי הנוטל את החוק לידי עולה על מסלול פעולה טעון בסכנה מוסרית. רק הקדושים ביותר רשאים לעשות זאת, רק פעם בחיים, ורק בנסיבות החמורות ביותר, כשהעם בסכנה ואין דבר אחר שאפשר לעשות ואין עוד מי שיעשה אותו. ואפילו אז, אם יבקש הקנאי רשות מבית הדין צריך בית הדין לסרב לו.

פינחס נתן את שמו לפרשה שבה משה מבקש מהקב"ה למנות לו יורש. הרבי מקוצק שאל למה מינה ה' את יהושע ולא את גיבור השעה ההיא, פינחס. תשובתו היא שקנאי אינו יכול להיות מנהיג. למנהיג דרושים איפוק, אורך רוח ויחס מכבד להליכים של בירור הצדק. הקנאים בירושלים הנצורה, בימי המרד הגדול ברומאים, היו מן הגורמים המרכזיים לחורבנה. אפילו שנאתם של הרומים הצרים על העיר לא הייתה גדולה כשנאתם הקטלנית של פלגי הקנאים אלו לאלו.

אין בחיים הדתיים דבר הרה סכנות יותר מהקנאות. ואין לקח מרשים יותר מזה שלימד אלוהים את אליהו בחורב: שאלוהים נמצא לא בשימוש בכוח אלא בקול הדממה הדקה המשיב את החוטא מחטאו. אשר לנקמה, היא לאלוהים לבדו.

סביב שולחן שבת

1. מה ההבדל בין פעולה מתוך כעס לבין פעולה למען הצדק?
2. מדוע אדם דגול כמו פינחס לא נבחר למנהיג אף כי הפגין גבורה?
3. מהן תכונותיו של מנהיג טוב? האם התכונות האידיאליות משתנות בהקשרים שונים?

1 ילקוט שמעוני על התורה, תשעא.

2 תרגום יונתן לבמדבר כה, יב.

3 סנהדרין פב ע"א.

4 ראו משנה תורה לרמב"ם, הלכות סנהדרין כד, ד והלכות מלכים ג, י.

5 רש"י לבמדבר כה, יב.

6 וברומה לכך דברים כח, ט.

7 משנה תורה לרמב"ם, הלכות דעות א, יא.